

Qarsın ilk azərbaycanlı meri

İsa Sultan Şahtaxtılı həm mətbu fəaliyyəti, həm də məmur kimi işi ilə çoxlarına nümunə idi

İsa Sultan kim idi? Jurnalist, torpaqsünas alim yaxud dövlət məmuru? Dövrünə görə hər üç vəzifəni çox şərəf və ləyaqətlə yerinə yetirən bir Azərbaycan ziyalı idi İsa Sultan Şahtaxtılı.

Əslən Naxçıvanın Şahtaxtılı kəndindən olan Nəcəfzadə bəy İravan quberniyasının sayılan-seçilən bəylərindən olub. Amma yalnız varidatının, mülklərinin çoxluğu ilə deyil, həm də maarifpərvərliyi ilə çox bəylərdən fərqlənib. Övladlarına nəinki, seminariya təhsili verməklə kifayətlənib, hətta Avropada təhsil almalarına şərait yaradıb. 1851-ci ildə anadan olan İsa Sultan İsveçrəyə qədər təhsil dalınca gedib. İlk təhsilini evdə alan İsa Sultan sonra Naxçıvanda rusdilli məktəbdə oxumuşdu. Nəcəfzadə kişi oğlunu daha mükəmməl təhsillə görmək üçün onu 14 yaşında Tiflisdə gətirir və məşhur maarifçi Dmitri Kipianinin pansionuna qoyur.

Bu pansionda qısa müddət qalan İsa Sultan 1867-ci ildə Tiflisdə yenidən fəaliyyətə başlayan Real gimnaziyaya daxil olur. Tədqiqatçılardan yazdığına görə, o zaman bu gimnaziya Qafqazın yeganə yüksək səviyyəli təhsil ocağı sayılırdı. Əksəriyyəti rus, erməni, gürcü, yəhudilərin gimnazistlərin arasında İsa Sultan bir müddət çətinlik çəksə də, sonradan istedadı, zəhmətkeşliyi sayəsində gimnaziyanın "birinci şagirdi" adını qazanır. Tədqiqatçılardan belə bəlli olur ki, İsa Sultan gimnaziyaya daxil olarkən burada oxuyan seminaristlərin arasında yeganə azərbaycanlı olub. O, gimnaziyanı qurtaranda kiçik qardaşı Əbülfət də burada təhsilini davam etdirmiş.

1871-ci ildə gimnaziyada təhsilini başa vuran İsa Sultan 18 yaşında üz tutur Peterburqa. Mətbuatşünas alim Vilayət Quliyevin yazdığına görə İsa Sultan Peterburqda Əkinçilik İnstitutuna imtahan verən zaman "professorları heyretləndirən qeyri-adi cavabları, zəngin biliyi və yüksək erudisiyası nəticəsində birdən-birə institutun ikinci kursuna qəbul edilir". Beləliklə, bu qeyri-adi tatar balasının şöhrəti tezliklə bütün instituta yayılır.

İsa Sultan institutda ali təhsil əldə etməklə yanaşı, Peterburqdakı "Qafqazlılar dərəcəsi"nin ən fəal üzvünə çevrilir. Əsasən qafqazlı tələbələrə ibarət olan bu dərəcənin fəaliyyəti jandarmı çox narahat etdiyi üçün Çar II Aleksandra məlumat verilir. Çar 1874-cü ildə dərəcənin bütün üzvlərinə, xüsusən də İsa Sultana gizli polis tərəfindən xüsusi nəzarət edilməsini tapşırır.

1874-cü ildə Peterburqda təhsilini başa vuran İsa Sultan bu dəfə daha mükəmməl təhsilə və mütərəqqi ideyalara sahib olmaq üçün Avropaya yollanır. Əvvəlcə Parisdə, sonra Londonda siyasi-iqtisadi elmlərə dair mühazirələrdə mütəmadi iştirak edir. Sonra İsveçrənin Sürix şəhərində Avropanın ən nüfuzlu təhsil mərkəzi olan Politexnikuma daxil olur və burada təbiətşünaslığa dair biliklər əldə edir. Sürix İsa Sultanın dünya görüşünü, siyasi biliklərini daha da mükəmməlləşdirir.

Tədqiqatçıların yazdığına görə, Sürix o zaman Rusiyaya inqilab ixrac edən bir mərkəzə, siyasi ixtisaslaşma ocağına çevrildiyinə görə çar hökuməti 1873-cü ildə İsveçrənin bu şəhərindəki bütün vətəndaşlarının dərhal geri qayıtmaları haqqında gülcünc bir fərman vermişdi.

Beləliklə, 1876-cı ildə İsa Sultan Tiflisdə gəlir. Hələ Tiflisdə Real gimnaziyada oxuyarkən bədii yaradıcılıqla məşğul olması və rus dilini mükəmməl bilməsi onu mətbuat aləminə meyilləndirir. İlk olaraq "Tiflisski vestnik" qəzetində işə başlayır və tez bir zamanda qəzetin ən fəal yazarına çevrilir. Bu qəzetdə əsasən siyasi mövzuda yazan İsa Sultana tez bir zamanda qəzetin siyasi şöbəsinə nəzarət etməsi hə-

lən ermənilərə verilməsi məsələsinə toxunmuşdur. Siyasi publisist "Ağrı yer" və "Quba xanlığında torpaq sahibkarlığı" məqalələrində Qafqazdakı münafiqəli torpaq məsələsinə və hökumətin müsəlmanlara aqressiv münasibətindən üstüörtülü bəhs edərək yazırdı: "Cəmiyyətimizdə belə bir yanlış təsəvvür var ki, müsəlmanların əqli inkişafına nə qədər az diqqət yetirilsə, onlar Rusiya ilə daha tez qaynayıb-qarıxaçaqlar". Və yaxud, digər bir məqaləsində jurnalist çox haqlı olaraq özünü hökumət dairələrinə tutaraq soruşur: "Doğrudan da, qəribə deyilmi ki, əhalisinin üçdə bir hissəsi müsəlmanlardan ibarət olan ölkədə yalnız tatar (Azərbaycan) dilində bir qəzet, özü də sırf kənd təsərrüfatı istiqamətli qəzet - "Əkinçi" nəşr edilir?".

Bunları yazanda İsa Sultanın 25 yaşına çatmışdı. Bu zaman o "Kavkazski almanax" məcmuəsi nəşr etmək fikrinə düşür. Bu almanaxı hazırlamaq üçün İsa Sultan mütləq canişinliyin arxivindəki rəsmi sənədlərlə tanış olmalı idi. Odur ki, İsa Sultan dəfələrlə Qafqaz canişinliyinin baş idarəsinə müraciət edir. Hökumət bunun qeyri-mümkün olmasını ona bildirdikdə İsa Sultan öz inadkarlığından dönmür. Uzun-uzadı yazışmalardan, get-gəllərdən sonra 1877-ci ilin martında almanaxın nəşrinə rəsmi icazə alır və onun nəşrinə nail olur.

Amma mətbuat aləmində çətin də olsa yavaş-yavaş öz sözünü deyən gənc jurnalist İsa Sultan özü də hiss etmədən bu sahədən uzaqlaşdırılır. Bu hadisə 1877-ci ilin oktyabrında rus ordusunun Qafqazdakı hərbi əməliyyatları zamanı baş verir. Oktyabrın 15-də Qars şəhərinin ruslar tərəfindən işğal olunması İsa Sultanı bütün varlığı ilə bağlı olduğu mətbuatdan ayırır. Bu, hökumət üçün narahatlıq doğuran gənc jurnalistin mərkəzdən uzaqlaşdırılması üçün çox gözəl fürsət idi. Hökumət bu fürsəti əldən verməyərək İsa Sultanı 1877-ci ilin son ayında Qars şəhərinə göndərir. Və İsa Sultanın ömrünün son 16 ili bu şəhərlə bağlı olur.

Çox gənc olan İsa Sultan 1878-ci ilin ilk ayında Qars vilayət rəisi yanında xüsusi tapşırıqlar üzrə məmur vəzifəsinə təyin edilir. Həmin ilin oktyabrında İsa Sultan Qars şəhər idarəsinin sədri-şəhər meri təyin edilir. 1879-cu ildə Qars vilayət hərbi qubernatorunun dəftərxanasında xüsusi tapşırıqlar üzrə baş məmur vəzifəsinə təyin edilən İsa Sultan 1880-82-ci illərdə artıq bu idarənin mülkü işlər üzrə baş idarəsinə rəhbərlik edir. 1883-cü ildə isə hərbi qubernatorun dəftərxana müdiri təyin edilir.

Hökumət öz rəsmi idarələrində bir tatar balasının fəaliyyətini istəməsə də, İsa Sultanın Avropa və Şərq dillərini mükəmməl bilməsi, həddən ziyadə səliqəli və işgüzar, məsuliyyətli, çalışqan olması hakim dairələri çıxılmaz vəziyyətdə qoyur.

İsa Sultan artıq bir məmur həyatı yaşamasına və işlərinin həddən artıq çox olmasına baxmayaraq, mətbuatdan uzaqlaşmır. Qafqazın rus dilli qəzetlərində çap olunur. Qarsın mədəni həyatında çox yaxından iştirak edən gənc məmur 1882-ci ilin oktyabrında bu şəhərdə mətbəə açır və onun redaktorluğu ilə "Kars" qəzeti fəaliyyətə başlayır.

Yuxarıda qeyd etdim ki, İsa Sultan

Qərənfil Dünyamin qızı, BDU-nun dosenti, fəlsəfə doktoru

həm də torpaqsünas alim olub. O, Rusiya Kənd Təsərrüfatı Cəmiyyəti Qafqaz şöbəsinin həqiqi üzvü seçilmişdi. 1875-ci ildə İsa Sultan meşəçilik üzrə dissertasiya müdafiə etmişdir. Çıxış etdiyi mətbu orqanlarında əkinçilik və meşəçilik üzrə bir çox məqalələr yazmış və bu sahədə dəyərli təkliflər irəli sürmüşdür.

Məsuliyyətli vəzifələr, gərgin iş prosesi cavan məmurun sağlamlığına öz mənfi təsirini göstərir. İlk olaraq gözlərindən şikayətlənir: "...göz ağrısından əziyyət çəkirəm, ona görə də axşamlar işləmək imkanım yoxdur". 1879-cu ildə İsa Sultanı daha çox ürək-damar xəstəlikləri narahat edir. Və elə həmin ilin iyun ayında Rusiya imperatoru II Aleksandra ərizə yazaraq "...işlə əlaqədar pozulmuş səhhətini düzəltmək üçün" icazə istəyir. Lakin bu istək cavabsız qalır.

1894-cü ilin avqustunda səhhətinin daha da pisləşdiyini zaman İsa Sultan yəndən Qafqazın hərbi qubernatoruna ərizə ilə müraciət edərək bildirir: "Hazırkı vəzifəmlə (o zaman qubernatorun dəftərxana rəisi olub-Q.D) əlaqədar yerinə yetirdiyim ağır, üzücü işlər son illərdə məni tamamilə əldən salıb. Bu il səhhətim o qədər pozulmuşdu ki, Qars həkimləri özümü təcili surətdə daxili xəstəliklər mütəxəssisinə müayinə etdirməyi vacib bilmişlər. Tiflisdə gedərək həkimlərə müraciət etdim. Onlar məsləhət bildi ki, bu vəziyyətdə Qarsın sərt iqlimi sağlamlığıma öldürücü təsir göstərir və dərhal buranı tərk etməliyəm". Bu dəfə də İsa Sultanın müraciəti cavabsız qalır. Çar hökumətinin daş qəblili məmurlarının bir "tatar balası"na qarşı olan laqeydliyi istedadlı gəncin taleyinə nöqtə qoyur.

Bu məktubdan cəmi 21 gün sonra İsa Sultan 43 yaşında vəfat edir. Arxada isə onun xeyirxah əməlləri, altı körpə qız övladı və cavan ömür-gün yoldaşı qalır. (Onun həyat yoldaşı Səkinə xanım və qızları haqqında "Avropada təhsil alan ilk azərbaycanlı qızı" və "Oxşar tələli rəfiqələr" sərbəhəli məqalələrimdə geniş məlumat vermişəm). Bu isə milli və dini ayrışdırıcı, xristian təəssübkeşliyinin hökm sürdüyü Rusiya imperiya məmurlarını heç narahat da etmir. Çünki onlara bu "tatar balası"nın istedadı, işgüzarlığı la-zım idi.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kənd Təsərrüfatı İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyəsi əsasında hazırlanıb.

